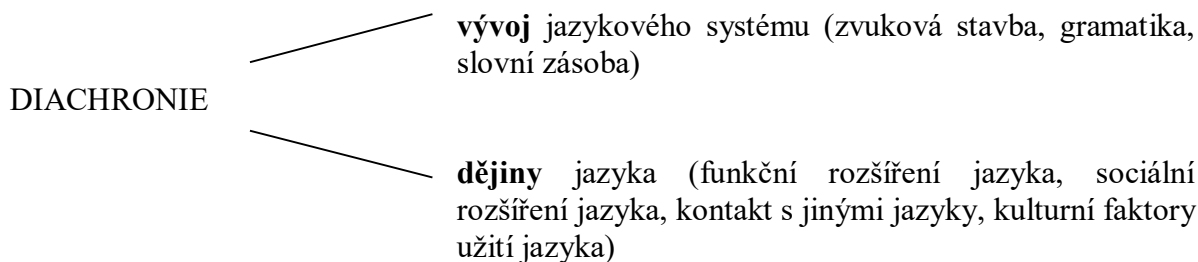
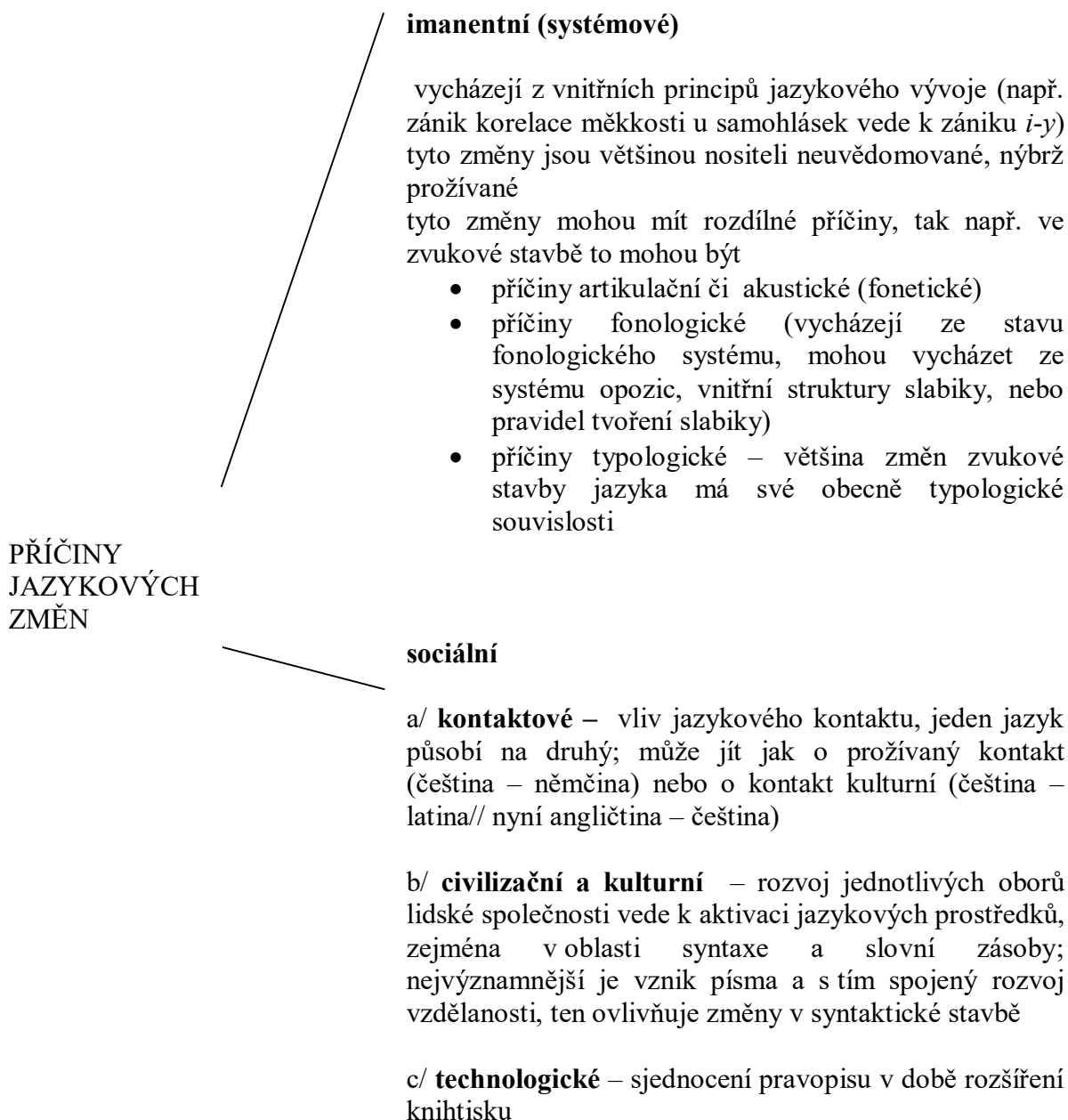

VÝVOJ JAZYKA

Dvojitý pohled na vývoj jazyka.

Dva typy hybatelů jazykových změn

Tyto faktory však spolu často souvisejí, zejména kontaktové: např. je nápadné, jak se výrazné změny v českém fonologickém systému kryjí s fonologickou stavbou němčiny (zánik korelace měkkosti, ustálení přízvuku na první slabice apod.)

Civilizační a kulturní změny spíše vedou k rozšiřování slovní zásoby a pěstování stylové bohatosti.

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PROVEDENÍ ZMĚN

Lingvistické

- Vlastnost měnící se jednotky

Na šíření hláskových změn má vliv stabilita vlastností dané jednotky: kolísající nebo absentující kvantita ovlivňuje odlišný vývoj *e – é*: spisovné *nesl* X slezskočeské *ňis* (*ňis* < *ňls* < *nés* /< *nés'*/).

- Pozice měnící se jednotky

Na začátku slova se *ú-* ve spisovném jazyce nediftongizovalo, kdežto v jiných pozicích k diftongizaci došlo (*ústa – dlúhý* > *dlouhý – ženú* > *ženou*). Dlouhé *é* nepodlehlo úženi ve slabice *lé* (*mléko*) nebo v koncovkách složené deklinace *dobrého*, v jiných pozicích však ano (*obilé* > *obilí*, *něbrž* > *nýbrž*).

Jazykově politické

Rozšíření změny brání tradice písemnictví, která archaizuje starší jazykový stav. Takže se spisovný a běžně mluvený jazyk nutně dostávají do napětí.

ŠÍŘENÍ JAZYKOVÝCH ZMĚN

V čase

Systémové změny se šíří v jistém časovém intervalu. Nelze si představit, že mluvčí realizují změny tak, že se jednoho dne rozhodnou neříkat *múka*, ale *məuka*.

Změny se šíří různě podle jazykových plánů,

- nejrychleji se šíří změny fonologické, přibližně ve třech generacích

Obvykle změny neprobíhají tak, že nová varianta nahrazuje původní bezprostředně, nýbrž obě existují vedle sebe jako varianty: *kamének* X *kamínek*.

Změny se realizují postupně nejen v čase ale i v prostoru:

V prostoru

Pro vysvětlení šíření změn v prostoru se užívá tzv. vlnová teorie: změny se podle vlnové teorie šíří z centra změny na okraj jazykového společenství a přitom ztrácejí na intenzitě. Šíření změny zastaví hranice, která neumožňuje pohyb obyvatel.

Ve společenských vrstvách

Pro vznik a šíření změn je důležitá také příslušnost ke společenským vrstvám. Lze si představit dva základní modely:

- změna zasáhne vrstvu vládnoucí, která jí později vnutí vrstvě ovládané,
- změna zasáhne vrstvu ovládanou, která jí později vnutí vrstvě vládnoucí.

(Je to velmi zjednodušené vidění, velmi blízké primitivnímu marxistickému determinismu; mohly bychom uvažovat o jiných sociálně definovaných skupinách, jako městské a venkovské obyvatelstvo, vzdělané vrstvy a vrstvy se základním nebo nulovým vzděláním atd.; v češtině se s takovými sociálně podmíněnými variantami moc nesečkáme, jsou spíše omezeny na slovní zásobu jazykových útvarů určených příslušností k jisté společenské nebo zájmové skupině, jako jsou **argot, slang a profesní mluva**.)

KONKURENCE ZÁNIKOVÉ A INOVATIVNÍ ZMĚNY

Průběh změny si nelze představovat jednoduše:

$A \rightarrow B$

Obvykle jednotlivé varianty existují vedle sebe (zpravidla nejrychlejší je změna v oblasti zvukové stavby, nejpomalejší v oblasti syntaxe).

"A" *inovatívni impuls* \rightarrow *stylové/funkční varianty* ("A" x "B") \rightarrow *plně integrovaný prvek* "B"

Vždycky platí, že obě varianty po určitou dobu vedle sebe existují jako konkurenční varianty, které působí jako kolísání.

Mnohdy je takové kolísání neuvědomované: "umyvadlo" x "umývadlo", "nakladač" x "nakládač".

Mnohdy je funkční:

a/ jako stylově podmíněná varianta: *kamének* X *kamínek*, *mohu* X *můžu*...

b/ jako varianta podmíněná funkčně/významově: *divadélko* (,malé divadlo‘) X *divadýlko* (,emocionálně vypjaté jednání‘); *hrdina napjal* všechny síly X *hrdina napnul* tětivu luku; *rameno* (1. ,součást lidského pohybového ústrojí‘, 2. ,strojní zařízení‘): *byl raněn do ramene* X *elektrina začala proudit do robotova ramena*; SSČ uvádí dvě slovesa *tisknout* formálně odlišená právě těmito tvary derivovanými z minulého kmene: *tisknout* (*tisk-nu-l*, *tisk-nu-tý*) ,tlakem svírat‘ X *tisknout* (*tisk-l*, *tišt-ě-ný*) ,tiskem vyrábět, tiskem vydávat‘.

Kolísání v současném jazyce je projevem jazykového vývoje.

Kolísání je inherentní stav jakéhokoli živého jazyka s dlouhou kulturní tradicí.

Spisovný jazyk s delší kulturní tradicí vzdoruje jazykovým změnám, přijímá je neochotně a s větším zpožděním. Přijímá je pak obvykle jako prostředky funkční.

Spisovná čeština svou morfologickou a zvukovou stavbou odpovídá stavu jazyka z počátku 16. století.

I když je spisovný jazyk obvykle v přijímání změn zdrženlivý, objevují se revoluční fáze, kdy jazyky podléhají rychlým změnám – bývá to obvykle v obdobích poznamenaných společenskými změnami.

HYPERKOREKTOST

V okamžiku, kdy v jazykovém systému probíhá změna, a tak existují vedle sebe starší a novější forma, může být toto kolísání neadekvátně uplatněno na jiný případ ve prospěch podoby původní. Takovému procesu se říká **zvrtná analogie** (hyperkorektnost) a zahrnuje všechny jazykové plány. Např. v hláskosloví: za původní středněčeské *prej* (vzniklé z *pravi* = tj. „říkám“) vzniklo mylnou etymologizací *prý* (po vzoru *bejt* → *být*, *dobrej* → *dobrý* apod.); nebo ze středněčeské podoby *Rejn* (odpovídající německé podobě /*Rajn*/) vzniklo *Rýn*.

Podobně se objevuje ve střední češtině na místě instrumentálu feminina *skrápět slzami* podoba *skrápět slzy*, a to podle kolísání v maskulinech způsobené podobou *pán* → *pánmi*.

V syntaxi se zase může objevit predikativní instrumentál také u adjektiv, i když gramatický je pouze u substantiv: *Tráva je zelenou* podle *Můj otec je učitelem*.